

Hollywood ja kylmä sota

Velipekka Makkonen

Ennen kuin Japanin hyökkäys Pearl Harboriin kiskoi väkisin Yhdysvallat toiseen maailmansotaan, Yhdysvaltojen virallinen politiikka suhtautui natsismiin ja eurooppalaiseen sotaan enimmäkseen välinpitämättömästi. Yhdysvalloissa oli jopa piirejä, joiden mielestä natsismi oli tervetullut vastavoima neuvostobolševismille. Varmasti monet toivoivat ja odottivat Saksan juurivan kokonaan kommunismin Venäjältä. Natsismin antihumanistisia arvoja tuskin tunnettiin ja niitä katsottiin sormien läpi, vaikka Yhdysvalloissa oli merkittävä – ainakin taloudellisesti – juutalainen vähemmistö.

Kulttuuripiireissä tilanne oli hieman toinen. Monet natsismia paenneet taiteilijat olivat asettuneet Yhdysvaltoihin, heidän joukossaan oli kirjailijoita kuten Thomas Mann ja Bertoldt Brecht, säveltäjiä kuten Hanns Eisler ja unkari-lainen Béla Bartok. Saksalaisia elokuvantekijöitä oli siirtynyt Saksasta Hollywoodiin jo ennen

natsien valtaannousua, kuten Ernst Lubitsch ja F. W. Murnau, mutta yksi merkittävimmistä Fritz Lang oli lähtenyt Saksasta, kun Goebbels oli tarjonnut hänelle Saksan elokuva-alan ylijohtajan virkaa – kiellettyään sitä ennen hänen viimeisimmät elokuvansa *M – kaupunki etsii murhaajaa* ja *Tri Mabusen testamentti*. Kaikilla heillä oli kitkerä suhtautuminen natsi-Saksaan, paitsi tietysti Murnaulla, joka oli menehtynyt auto-onnettomuudessa jo ennen natsivaltaa. Langin ensimmäistä Hollywood-elokuvaa *Fury* voi pitää kommenttina natsismiin, vaikka sen välitön aihe on lynkkausjoukkohysteria. Sodan aikana Lang teki yhden merkittävimmistä natsivastaisista elokuvista, Bertoldt Brechtin käsikirjoittaman *Myöskin pyövelit kuolevat*, joka kertoo Heydrichin murhasta Prahassa ja sen jälkiseurauksista.

Vaikka Hollywood oli lähes yksinomaan juutalaisten johtama, kaikkia suuria studioita johti eri puolilta Eurooppaa tulleita juutalaisia, eivät Saksan juutalaisvainot juurikaan koskettaneet heitä. Tämä ilmeni elokuvatuotannossa siten, ettei Saksaa käsitteleviä elokuvia valmistettu kovinkaan monia. Yksi tunnetuimpia oli Ukrainan juutalaista syntyperää olevan Anatole Litvakin työ *Confessions of a Nazi Spy*, jota ei varmaan ole koskaan esitetty Suomessa.

Tämän pimennyksen takia Charles Chaplinin *Diktaattori* oli kuin pommin räjähdys sen näyttäessä natsihallinnon koko hirvittävytydessään – vieläpä komediana. Ranskalainen elokuvateoreetikko André Bazin tiivisti tämän elokuvan olemuksen tarkasti siihen, että Hitler

oli suorittanut majesteettirikoksen riistäessään maailman kuuluisimmalta ihmiseltä yhden hänen olennaisimpia piirteitään – viikset. *Diktaattori*, jossa Chaplin esitti sekä diktaattori Hynkeliä että tämän vainoamaa pikku juutalaista, on ehkä elokuvan historian hienoimpia kostoja ja paljastuselokuvia. Chaplin osoitti elokuvassaan Hitlerin yhtäaikaa vallasta huumautuneena petona ja naurettavana pikkusieluna.

Yhdysvalloissa elokuva herätti suunnatonta huomiota, eikä välttämättä positiivista. Loukkasihan se vielä silloin ystävämielisen valtion johtajaa. Lisäksi se loukkasi kaikkia dramaturgian lakeja: elokuvan lopussa Chaplin esittää suoraan katsojille, diktaattorin univormu päällään, vetoamisen rauhan ja humanismin puolesta. Niin ei elokuvissa kuulunut tehdä. Chaplinista alkoi tulla *persona non grata* Yhdysvalloissa. Kuinka merkittävänä tätä elokuvaa on pidetty, kuvaa se, että esimerkiksi Italiassa se sai julkisen ensi-iltansa vasta 2000-luvun alussa, ilmeisesti siinä kärkevän satiirisesti esitetyn Mussolini-hahmon Napalonen vuoksi.

Yhdysvaltain liittyttyä avoimesti sotaan – sehän oli jo sitä ennen tukenut Britannian sotaponnistuksia ase- ja laivastoavulla – natsivastaisia elokuvia alkoi ilmestyä, muttei aivan solkenaan. Elokuvat olivat pikemmin sotatoimintatarinoita. Ainakin kaksi merkittävää elokuvaa kertoi natsien miehittämästä Euroopasta. Ernst Lubitschin *Ollako vai eikö olla* tapahtuu saksalaisten miehittämässä Varsovassa, pääosassa teatteriseurue, joka huijaa Hitleriä ja hänen esikuntaansa. Lubitsch onnistui loukkaamaan Chaplinin tavoin amerikkalaista tyylijatua: saksalainen upseeri sanoo puolalaisesta teatteriseurueesta: ”He tekevät Shakespearelle sen, minkä me teemme Puolalle.” Massamurhasta ei vitsailla.

Leo McCareyn elokuvassa *Paronitar painuu maan alle* romanttinen pari seikkailee sodan alla Wienistä Puolan kautta Hollantiin, aina askelta tai paria ennen saksalaisia miehittäjiä, ja tällä tavoin elokuva kuvaa saksalaisten maailmanvalloitustoimia. Merkittävää on, että Hollywood kävi natsien kimppuun omilla keinoillaan ja elokuvalajeillaan, ei avoimen poliittisesti eikä

agitaatioelokuvan keinoin, mutta aivan yhtä tehokkaasti. Jotkin elokuvat jopa ylistivät ystävyyttä Neuvostoliiton kanssa, mutta ne jäivät helpon propagandan tasolle.

McCarthyin vainot

Kun sodan jälkeen ulkopoliittiset suhdanteet vaihtuivat ja Neuvostoliitosta tuli avoimesti kylmän sodan päävihollinen, Hollywoodista ja kulttuurityöntekijöistä yleensä tuli antikommunistisen hyökkäyksen pääkohteita valtion työntekijöitten ohella.

Nyt Chaplinia pommitettiin aivan avoimesti. Paitsi *Diktaattoria* hänen rikoksiinsa kuului se, että hän oli menestyksekkäästi kerännyt varoja Neuvostoliiton sotaponnistusten tukemiseksi. Hänet saatiinkin pois maasta, koska hän ei brittiläisenä ollut koskaan hankkinut Yhdysvaltain kansalaisuutta. Oli yksinkertaista peruuttaa hänen oleskelulupansa vetoamalla hänen Yhdysvaltain vastaiseen toimintaansa, vaikka se olikin ollut virallisen ulkopoliittikan mukaista.

Pian hyökkäykseen Hollywoodia vastaan käytiin koko rintamalla. Antiamerikkalaista toimintaa tutkivan komitean ja sen puheenjohtajan Joseph McCarthyin mielestä Hollywood oli läpikotaisin kommunistien soluttama, ja heitä vastaan käytiin tomeraan taisteluun. Kaikki epäilyksenalaiset kutsuttiin kuulusteluihin ja vaadittiin ilmiantamaan toisiaan. Kun useimmat kieltäytyivät perustuslakiin vedoten, heitä syytettiin kongressin ja sen komitean halveksimisesta. Kuuluisa Hollywoodin kymmenikkö joutui lähes vuodeksi vankilaan tästä syystä.

Komitean takia koko Hollywood muuttui vainoharhaiseksi. Lukuisilta ohjaajilta ja käsikirjoittajilta riistettiin työmahdollisuudet. Käsikirjoittajat rupesivat käyttämään valepersoonia, ns. julkisivuja, jotka muka tekivät hienoja käsikirjoituksia. Kuuluisa tapaus on Oscar-palkittu elokuva *Kwai-joen silta*, jonka käsikirjoituksesta palkittiin alkuperäisromaanin kirjoittaja Pierre Boulle. Vasta muutama kymmenen vuotta myöhemmin uskallettiin paljastaa, että käsikirjoituksen olivat oikeastaan tehneet mustalla listalla

olleet Carl Foreman (tunnettu elokuvasta *Navaronen tykit*) ja Michael Wilson. Ohjaajia muutti Eurooppaan jatkamaan työtään, heistä ehkä tunnetuimpana Joseph Losey, Bertoldt Brechtin, Hella Wuolijoen ja Vappu Tuomiojan ystävä, josta kehkeytyi 60-luvun brittiläisen elokuvan hienoimpiin kuuluva tekijä, ja joka kunnostautui erityisesti yhteistöistään Nobel-kirjailija Harold Pinterin kanssa.

Hollywood asettui tuotannossaan antikommunistisen komitean linjoille. Taaskaan se ei tuottanut kovin monta suoraan hyökkävää elokuvaa, mutta monista Hollywood-kaavojen mukaan tuotetuista töistä voi haistaa selvän poliittisen tendenssin. Ehkä avoimin on Robert Stevensonin *Olin kommunistin vaimo*, jonka päähenkilö, viaton aviovaimo, alkaa huomata miehessään ja tämän ystäväissä outoja piirteitä. Käy selville, että nämä, selvästi luihun näköiset tyypit, masinoivat kaikenlaisia työselkkauksia eri tuotantolaitoksissa, erityisesti puolustusministeriölle tuottavissa, tarkoituksenaan sabotoida teollisuutta ja valmistaa maaperää vallankumoukselle. Ammattiyhdistysliike on kaiken pahan alku. Nainen joutuu miettimään, antaako mies ilmi vai ei.

Juuri ilmiantokysymys on noussut merkittäväksi koko prosessin aikana. Tässä nousee merkittäväksi Elia Kazanin hahmo. Hän oli 30-luvulla ollut hetken mukana kommunistien toiminnassa, mutta irtaantunut siitä pian. Komitean kuulusteluissa hän oli nimennyt liikkeessä mukana olleita, ja ollut vielä ylpeä siitä. Muis- telmissaan hän kuvaa sitä kansalaisvelvollisuu- dekseen.

Hänen kuuluisimpiin kuuluva elokuvansa, Marlon Brandon läpilyöntityö *Alaston satama*, kuvaa allegoriana tätä tapausta. Elokuva kuvaa New Yorkin satamassa vallitsevaa ammattiyhdistysgangsterismia. Sen pääaiheen muodostaa Brandon esittämän ahtaajan henkinen painiskelu kysymyksestä, antaako oma veli ilmi gangsteri- kopian jäsenenä. Tässähän Kazan kuvaa omaa prosessiaan, vaikkei se hänen oman todistuksen- sa mukaan ollut niin vaikea kuin tässä elokuvassa kuvattu. Joka tapauksessa rinnastus on selvä: kommunistit ovat yhtä kuin gangstereita, mutta

vielä pahempia, koska he ovat valmiita myymään maansa viholliselle.

50-luvulla erityisen voimakkaasti esiin tullut sci-fi-elokuvien aalto toimi voimakkaana anti-kommunistisena propagandana yleisön sitä varmaan monesti edes tajuamatta. Maa, ja erityisesti Yhdysvallat, joutui elokuvassa toisensa jälkeen vieraalta taivaankappaleelta, useasti Marsista tul- leiden hyökkääjien uhriksi. Epäinhimillisten ja nokkelien yksilösuoritusten ansiosta hyökkääjät saadaan torjuttua ja heidän alistusaikansa mitätöityä. Niinkin myöhään kuin 1990-luvulla sama kuvio toistuu elokuvassa *Independence Day*. Myönnytys aikakausten vaihtumiselle on se, että ratkaisevan sankariteon suorittaa musta sotilas.

Monimutkaisemman kuvion esittää Don Siegelin elokuva *Varastetut ihmiset*. Siinä pik- kukaupungin asukkaat alkavat yksi kerrallaan menettää persoonallisuutensa ja tunteensa. Valloittajat ovat vaivihkaa soluttautumassa ihmisten nahkoihin ja sieluun ja toteuttamassa kavalat hankkeensa sitä kautta. Se, joka säilyttää yksilöllisyytensä, pystyy taistelemaan vihollis- ta vastaan. Kaiken lisäksi persoonallisuuden vaihdos tapahtuu ihmisen nukkuessa hänen huomaamattaan. Siis valvokaa, niin pystytte vastustamaan vierasta voimaa. Kysymys ei enää ole väkivaltaisesta valloitusoperaatiosta, vaan ihmisten muuttamisesta tunteettomiksi joukko- olioiksi. Tästähän kommunisteja syytettiin avoimessa propagandassa. Maali on ilmiselvä.

Myös vanha amerikkalaisista amerikkalaisin laji, lännenelokuva, valjastettiin palvelemaan samaa tarkoitusta. Esimerkiksi voidaan ottaa la- jinsa valiona pidetty työ, Fred Zinnemanin ohjaa- maa *Sheriffi*. Siinä roistot ovat tulossa ottamaan haltuunsa pikkukaupunkia ja kostamaan heidän pomonsa vankilaan saattaneelle sheriffille, joka on juuri luopumassa toimestaan. Gary Cooperin jäyhä sheriffi yrittää saada tavallisilta kaupunki- laisilta apua roistoja vastaan, mutta kaikki ovat liian pelokkaita asettumaan hänen rinnalleen.

Joittenkin käsitysten mukaan elokuva kuvaa kylmän sodan asetelmaa. Kansa on saatu pelotel- tua vihollisen edessä niin, ettei se uskalla asettua vastarintaan. Yksikin urhoollinen voi kuitenkin

pelastaa tilanteen ja valaa urheutta muihinkin. Mihinkään myönnytyksiin viholliselle ei ole varaa. Elokuva on osaltaan valmiuspropagandaa.

Tiukka neuvostonainen sulaa

Entä sitten neuvostoliittolaiskuva kylmän sodan amerikkalaiselokuvassa? Mielenkiintoisesti ainakin kahdessa elokuvassa nähdään tiukka neuvostonainen, joka loppujen lopuksi ihastuu ikihyväksi länsimaiseen elämänmenoon. Ensimmäinen, Greta Garbon viimeisiin elokuvaan kuuluva Ernst Lubitschin ohjaama *Ninotchka* ei tosin vielä valmistunut kylmän sodan aikaan, mutta kuvaa hienolla tavalla asenteita. Elokuvasa Pariisiin saapuu Neuvostoliiton kolmihenkinen kauppavaltuuskunta, joka nautiskelee Pariisin iloista sen verran runsaasti, että kauppaneuvottelut jäävät toissijaisiksi. Moskovasta lähetetään tiukkailmeinen naiskomissaari Greta Garbon hahmossa panemaan mieskollegat järjestykseen, mutta sattuukin rakastumaan paikalliseen elostelijaan. Lubitschin kunniaksi on sanottava, että hän hallitsee henkevän satiirin: henkilöt ovat todellisia ihmisiä vikoineen ja rakastettavuksi-neen, niin venäläiset kuin muunmaalaiset. Venäläiset ovat rakastettavia hölmöjä, ja elostelijakin oppii jotain venäläiseltä rakastetultaan, joka taas pehmenee rakkauden myötä. Mainittakoon, että *Ninotchka*sta tehtiin 50-luvulla musikaaliversio Rouben Mamoulianin ohjaamana *Silkisukat*-elokuvana, joka herätti pahaa verta Neuvostoliiton suurlähetystössä, kun se 70-luvulla esitettiin MTV:n ohjelmistossa.

Vanha mestari Joseph von Sternberg (*Sininen enkeli*) teki viimeisenä työnään todellisen kylmän sodan propagandaelokuvan *Ilmojen paholaiset*, joka tietyiltä osiltaan seuraa *Ninotchkan* kuvioita. Janet Leigh on neuvostoliittolainen lentäjä-ässä, joka päättää loikata suihkukoneellaan Yhdysvaltoihin. Hän perehdyttää John Waynen esittämää amerikkalaiskollegaa

neuvostokoneen saloihin, ja hups heijaa! hehän rakastuvat toisiinsa. Missään elokuvassa ei ole nähty sellaista lentokoneitten eroottista balettia kuin tässä. Ne kohtaukset korvaavat muun juonikuvion karkean propagandistisuuden, josta jopa François Truffaut aikanaan loukkaantui. Propaganda huipentuu siihen, että pariskunta loikkaa Neuvostoliittoon, jonka ankeudesta he saavat nopeasti tarpeekseen ja palaavat tuota pikaa länsimaisen onnen ääreen.

Kylmän sodan asenteet liudentuivat 50-luvun loppua kohti Hollywood-elokuvassa. Billy Wilderin, *Ninotchkan* käsikirjoittajan elokuva, jaettuun Berliiniin (mutta vielä ilman muuria) sijoittuva *Yks'kaks'kolme* pilkkaa yhtä tasapuolisesti amerikkalaista coca-cola-kauppiasta kuin itäsaksalaista nuorisoliittolaista tai venäläisiä byrokraatteja, joiden seinällä roikkuvan Hruštšovin kuvan alta paljastuu Stalinin kuva railakkaiden ryppyjuhlien aikana.

Ehkä pahimmin kylmän sodan asenteet juutuivat vakoiluelokuviin, jotka James Bondin hahmoisina kokivat nousun 60-luvulta lähtien. Toisaalta John Le Carrén kirjoihin perustuvat elokuvat toivat vakoilutoiminnan kuvaukseen, ehkä ei realismia, mutta kuitenkin toista harmaasävyä kuin Bond-elokuvissa oli nähty, parhaimmillaan jopa tragiikkaa, kuten entisen mustalitalaisen Martin Rittin ohjaamassa elokuvassa *Mies kylmästä*. Siinä vakoilu on henkistä ja pahimmillaan fyysistä riistoa, todellista kylmää sotaa, jossa kukaan ei voita eikä sankareita ole. On ainoastaan uhreja.

Tämän päivän elokuvissa kylmä sota on korvattu terrorismin vastaisella sodalla, kylmäkatseiset neukat ovat saaneet sijalleen palavasilmäiset räppipäät. Ainoastaan silloin tällöin hyppäävät esiin uuden Venäjän järjestystä uhmaavat kommunistijäärät, jotka kylmän sodan veteraanien kanssa uhkaavat varastamillaan pommeilla maailmaa ydintuholla.